

استاد ESTAD

ESKİ TÜRK EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

[Journal Of Old Turkish Literature Researches]

Prof. Dr. Abdulkerim Abdulkadiroğlu Armağanı

E-ISSN: 2651-3013

Cilt: 5 Sayı: 3 Aralık 2022

ss. 1466-1483

Makalenin Geliş
Tarihi

01/09/2022

Makalenin
Kabul Tarihi

15/12/2022

Yayın Tarihi

31/12/2022

HAMDÎ'NİN YÛSUF U ZÜLEYHÂ'SININ PETERSBURG NÜSHASI VE HİKÂYENİN BAŞKAHRAMANI ZÜLEYHÂ'YA DAİR

Ömer ÖZKAN¹

ÖZET

Bu çalışmayla, 15. yüzyıl divan şairlerinden Hamdullah Hamdî'nin Yûsuf u Züleyhâ adlı eserinin Petersburg'da tespit edilen bir nüshası tanıtılacaktır. Hamdî'nin bu eseri Anadolu sahasında yüksek edebî değere sahip ilk Yûsuf u Züleyhâ olarak görülür. Ayrıca, hamsesi içerisindeki en güzel mesnevi olarak kabul edilir. Hatta Gibb (ö.1901)'e göre olay örgüsü, anlatımı ve mükemmel üslubu yönüyle Türk mesnevi tarihinin Fuzûlî'nin Leylâ ve Mecnûn adlı eserine kadar en başarılı örneğidir.

Elbette edebî eserler ile ilgili bu türden mukayeseler sübjektif görünebilir, ancak Hamdî'nin eseri okunduğunda kullandığı üslup ve konuya uygun tasvirler derhal dikkati çeker. Nasıl ki tüm Leyla ve Mecnûn hikâyeleri içerisinde Fuzûlî'ninki ön plana çıkıyorsa onun eseri de benzeri bir pozitif ayrışma gösterir.

Yûsuf u Züleyhâ mesnevisine dair şimdiye dek onlarca araştırma yapılmıştır. Bu makale çalışmasında bilinenleri tekrar etmekten ziyade Petersburg'da tespit ettiğimiz nüshanın içeriğinden söz edilecek ve nihayetinde hikâyenin ana kahramanı olan Züleyha ile ilgili bazı tespit ve değerlendirmeler dikkatlere sunulacaktır.

¹ Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi ABD., ozkano@gazi.edu.tr ORCID ID: 0000-0002-8386-4570

Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi [ESTAD]

Prof. Dr. Abdulkerim Abdulkadiroğlu Armağanı

Cilt: 5 Sayı: 2 Aralık 2022 ss. 1466-1483

Anahtar Kelimeler: Petersburg, Yûsuf u Züleyhâ, Hamdî, mesnevi

PETERSBURG COPY OF HAMDİ'S YUSUF U ZULEYHA AND ABOUT ZULEYHA, MAIN CHARACTER OF THE STORY

ABSTRACT

With this study, we have considered as the most beautiful masnavi of Hamdi in his Hamse, and also seen as the first Yusuf u Züleyha with high literary value in the Anatolian field; In fact, we will make some evaluations in the context of a copy we found in Petersburg, which is considered as the most successful example of Turkish masnavi history until Fuzûlî's Leyla ve Mecnun with its plot, narration and perfect style. Of course, such comparisons about literary works may seem subjective, but when Hamdi's work is read, the style and descriptions appropriate to the subject immediately attract attention. Just as Fuzûlî's work stands out among all Leyla and Majnun stories, his work shows a similar positive differentiation.

In this study, as we have stated, the masnavi will not be discussed in all its aspects, but only a copy that we found in Petersburg will be introduced and its content will be mentioned, and in this context, some determinations and evaluations will be made about Züleyha, one of the main protagonists of the story.

Keywords: Petersburg, Yusuf u Zuleyha, Hamdi, masnawi

GİRİŞ

Bilindiği üzere İslamiyet, Osmanlı divan şiiri için önemli kaynaklardan birisidir. Nitekim bu edebî geleneğin İslâmî edebiyat olarak adlandırıldığı da görülür. İslamiyet bütün unsurlarıyla bu edebî geleneği etkilemiştir. Kur'an başta olmak üzere, Hz. Peygamberin hayatı, hadisleri ve tefsir, fıkıh, akaid gibi İslâmî konuların neredeyse tamamı ya birer estetik unsur olarak edebiyata dahil olmuş ya da başlı başına edebî türler olarak ortaya çıkmıştır.

Kur'an'da *ahsenü'l-kasas*, yani kıssaların en güzeli olarak vasıflandırılan Hz. Yûsuf'a dair anlatılanlar buna en güzel örneklerden birisidir. Yûsuf Suresi başlı başına Hz. Yûsuf kıssasını anlatır. Bu kıssa İslâmî edebiyatlarda oldukça rağbet görmüş ve birçok esere konu olmuş, bu temada müstakil eserlerin ortaya çıkmasına da zemin hazırlamıştır. Kıssa-i Yûsuf veya Yûsuf ile Zeliha/Yûsuf u Züleyhâ şeklinde adlandırılan bu hikaye Arap ve Fars

edebiyatlarında onlarca kez kaleme alınmıştır. Türk edebiyatında da yine sayısız Yûsuf u Züleyhâ yazılmıştır (Koncu, 2007; 2013).

Yûsuf kıssasına dair müstakil eserlerin dışında Hz. Yûsuf başta olmak üzere etrafında cereyan eden olaylar, kişiler divan şiirinde birer estetik unsur olarak yer almıştır. Her şeyden önce Yûsuf kelimesi oldukça yaygın şekilde güzel kelimesi ile eşdeğer olarak kullanılır olmuştur. Sevgili Yûsuf yüzlüdür, bu yüzden şiirlerde sık sık Yûsuf-cemâl olarak tasvir edilir.

Yûsuf Paygamberin hayatı etrafında şekillenen tüm Yûsuf u Züleyhâ mesnevilerinin konusu aynıdır. Ancak en başta sanatçının üslubu yani anlatım biçimi olmak üzere hikâyenin detayları itibariyle birbirlerinden ayrılırlar. Bu konularda birçok akademik çalışma yapılmıştır. Detaylı bilgi için tez, makale ve kitap düzeyindeki bu çalışmalar incelenebilir (Türkdoğan, 2011).

Yûsuf u Züleyhâların hemen hemen tamamında yer alan Kur'an'da anlatılan Yûsuf Kıssasının temel bölümleri aşağıdaki tabloda görülebilir. Burada yer alan bölümler dışında mesnevilerde bazen Hz. Yakup'un ailesi, Hz. Yûsuf'un doğumu, yetişmesi ile ilgili detaylar, bir kervanla Mısır'a yolculuğa çıkışına dair bilgiler, çeşitli şehir ve kişi isimlerine dair anlatımlar, Hz. Yakup ve oğulları ile ilgili hususlar, Hz. Yakup'un ve Hz. Yûsuf'un vefatı, Züleyhâ'ya dair farklı detaylar söz konusu edilir. Böylelikle mesnevilere pek çok kişi ve yer ismi dahil olur. Aslında bu kişi ve yer isimleri, birçok detay Kur'an'daki kıssada geçmez. Kur'an'da sadece Hz. Yûsuf, Hz. Yakup ve ataları Hz. İbrahim ve Hz. İshak'ın isimleri ve mekan olarak Mısır zikredilir. Hikayelerdeki farklı anlatımların, kişi ve yer adlarındaki çeşitliliğin temel kaynağı İslamiyet öncesine dayanan İsrailiyat kaynaklı rivayetlerdir.

KUR'AN'DA GEÇEN YÛSUF KISSASININ TEMEL BÖLÜMLERİ

Hz. Yûsuf'un rüyası ve tabiri

Hz. Yûsuf'un kardeşleri tarafından kuyuya atılması ve kanlı gömleğinin getirilmesi

Hz. Yakup'un yaşadıkları karşısındaki sabrı

Bir kervanın Hz. Yûsuf'u kuyudan çıkarması ve köle olarak Mısır'da bir pazarda ucuza satması

Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi [ESTAD]

Prof. Dr. Abdulkerim Abdulkadiroğlu Armağanı

Cilt: 5 Sayı: 3 Aralık 2022 ss. 1466-1483

Allah tarafından Hz. Yûsuf'a rüya tabirinin ve hikmetin öğretilmesi

Hz. Yûsuf'un Mısır'da güzelliğiyle dillere destan olması

Hz. Yûsuf'un evinde bulunduğu kadınla imtihan edilmesi ve Allaha sığınması. Kadından kaçarken gömleğinin arkadan yırtılması

Hz. Yûsuf'un evinde bulunduğu kadının birçok güzeli eve davet etmesi ve ellerine birer bıçak vermesi, Hz. Yûsuf'u gören kadınların şaşkınlık ve hayranlıklarından bıçaklarla ellerini kesmeleri

Hz. Yûsuf'un zindana atılması ve zindanda uzun süre kalması, iki kişinin rüyasını tabir etmesi

Hz. Yûsuf'un hükümdarın rüyasını yorumlaması ve zindandan çıkarılması

Kardeşlerinin Hz. Yûsuf'un yanına çıkagelmeleri ve Hz. Yûsuf'u tanıyamamaları, ancak Hz. Yûsuf'un onları tanınması

Hz. Yakup'un Hz. Yûsuf'a özlem duyması ve ağlamaktan gözlerinin kör olması

Kardeşlerinin Hz. Yûsuf'un gömleğini getirerek Hz. Yakup'un yüzüne sürmesi ve Hz. Yakup'un gözlerinin açılması

Hz. Yakup'un gözlerinin açılması sonrası tüm oğullarıyla beraber Hz. Yûsuf'un yanına gitmesi ve Hz. Yûsuf'un, işte bu benim rüyamın çıkmasıdır, demesi

Türk edebiyatında ilk Kıssa-i Yûsuf, dörtlükler hâlinde 13. yüzyılda Ali tarafından yazılmışsa da bu alanda ilk dikkat çekici eser Şeyyad Hamza'nınkidir. Bunları müteakiben aynı türden pek çok eser karşımıza çıkar. Ancak Türk edebiyatındaki ilk lirik ve yüksek edebî niteliğe sahip Yûsuf u Züleyhâ Hamdî'nin eseri kabul edilir. Bu eseri diğerlerinden ayıran bir özellik de belki şairin kendisiyle bu hikâye arasında oluşturduğu yakın alakadır.

Hamdî'nin de tıpkı Hz. Yusuf gibi 11 kardeşinin olması ve kendi hayatıyla özdeşlik kurarak bu eseri yazmaya karar verdiğini anlatması ilginçtir (Koncu, 2013). Mesnevinin Sebeb-i Telif bölümünde, babası Akşemseddin ile olan münasebetinden söz eder. Onun, bu oğlum olmasa idi dünyadan dert ve gam ile giderdim, dediğini nakleder. Devamında kendisini Hz. Yûsuf'a benzetir. Nasıl ki Hz. Yûsuf babası Hz. Yakup'tan ayrıldıktan sonra bela ve mihnet çekmişse pederinin vefatı sonrasında kendisinin de benzeri sıkıntılar içerisine girdiğini anlatır. Bu duygusal ilgiyle kıssayı araştırmaya giriştiğini ve Türk

dilinde öncekilere nazaran daha güzel bir Yûsuf u Züleyhâ yazmaya karar verdiğini, söyler (Üstün, 2014)².

Bu çalışmada, mesnevi tüm yönleriyle ele alınmayıp sadece Petersburg'da tespit ettiğimiz bir nüshanın tanıtımıyla birlikte içeriğinden söz edilecek ve bu bağlamda hikâyenin ana kahramanlarından Züleyhâ ile ilgili bazı tespit ve değerlendirmelerde bulunulacaktır.

Petersburg Nüshası Hakkında

Mesnevi, Petersburg Devlet Üniversitesi Şarkiyat Fakültesi Kütüphanesi Ms.O.883 numarada kayıtlı şiir mecmuası içerisinde yer alır. Şiir mecmuası oldukça iyi durumdadır.

Kahverengi deri ciltli, miklepli, sayfalar ve yazılar oldukça iyi durumda, 133 varak, başlıklar kırmızı/mavi mürekkeplidir.

Kütüphane kataloğunda şiir mecmuası olarak kayıtlı olan yazma eserin ilk kısmında Hayriye-i Nâbî vardır. Bu eser toplam 1603 beyittir. Devamında bir varak boşluktan sonra Fuzûlî'nin 147 gazeli yer alır. Çalışmamızın konusu Yûsuf u Züleyhâ mecmuanın son bölümündedir.

Mesnevi toplam 917 beyittir. Fe'îlâtün(Fâilâtün)/Mefâilün/Feilün vezniyle yazılmıştır. Son sayfadaki kayda göre eserin istinsahı, 16 Rebiulevvel 948 (10 Temmuz 1541) tarihinde İstanbul'da Ahmet bin Ali tarafından tamamlanmıştır.

Nüshadaki Bölümler ve Özeti

Nüshadaki ilk bölüm, “**Cemâl-i Cihân-ârâ-yı Yûsuf'a Mâlik Arzğâh Yaptırdığıdır ve Duhûl-i Kıssa-i Gussa-i Züleyhâdur**” ifadesiyle başlar. 35 beyitten oluşan bu kısımda şair Yûsuf için inşa edilen sarayın tasvirlerini yapar. Türk edebiyatındaki birçok Yûsuf u Züleyhâ'da da benzeri şekilde Yûsuf için yaptırılan bu saray uzun uzun tasvir edilir. Eserde sarayın

² Bu bilgileri içeren beyitler için bk. 319-326 arası beyitler.

kubbesinden başlayarak, önündeki meydana varıncaya kadar farklı mimari özelliklerinden, içerisindeki tahttan söz edilir.

Bu tasvirlerin devamında şair, “**Matla-ı Dâstân-ı Züleyhâ**” başlığıyla 36. beyitten itibaren Züleyhâ'nın hikayesini anlatmaya başlar. Aşka dair güzel ve etkileyici bazı beyitlerin ardından okuyucunun dikkatlerini kıssaya çeker.

Bende idindi nice cânları aşk
Gâret eyledi hânümânları aşk b.43

...

Kaysı Mecnûn iden bu sevdâdur
Ara yirde bahâne Leylâdur b.45

Magrib ülkesinde Taymus adında bir sultan vardır. İlim sahibi bu hükümdar, oldukça çok askere maliktir. Hak ona güzel bir kız nasip etmiştir. Bu öyle güzel bir kızdır ki cemali adeta güneştir. Nasıl ki aşk cana sığmazsa, onun güzelliği de beyana sığmaz. Servi boylu, lale yanaklı, Cennet yüzlü, la'l dudaklı, misk kokulu o güzel doğunca ay eksikliğini anlayıp utanmıştır.

Lalası lâleyidi dâyesi gül
Ders açan mu'allimi bülbül b.92

Zâr idi sîm ü zer kapusunda
Hâdim idi güher tapusunda b.93

Lalası lale, dayesi gül; hocası bülbül olan bu kız, yaşı ilerledikçe güzelleşmiş ve dillere destan olmuştur. Artık serv-i bâlâsı lalasının dahi erişemeyeceği kadar yücelmiştir. Züleyhâ'yı tavsif eden bu güzel söyleyişler devam edip gider. Züleyhâ bu kısma kadar, şairin tabiriyle “kalbi nigâr nakşından sade ve cânı cânân gamından âzâde” bir kızdır. Tâ ki mesnevide şair “**Gül-i Hayâl-i Yûsufa Nergis-dil-i Züleyhâ Hâbda Nevbet-i Evvelde Nigâh İtdüğü ve Perde-i Tahammülle Anı Penâh İtdügidür**” başlığıyla yeni bir bölüme geçecek ve burada Züleyhâ'nın bu gençlik ve güzellik zamanlarından eser kalmayacaktır. Bölüm, Züleyhâ'nın Ken'anlı güzeli rüyasında görmesiyle başlayacaktır.

Magribin mihr-i âlem-ârâsı
Mâh-peykerlerin Züleyhâsı b.143

...

Bâd-pây-ı hayâle oldı süvâr
Gayb sahrâlarını itdi şikâr b.148

Seyr iderken riyâz-ı pinhânı
Zâhir oldı gazâl-i Ken'anî b.149

Şair'in beyitte "gazâl-i Ken'anî" olarak bahsettiği kişi divan şiirinde sıklıkla "Yûsuf-ı Ken'an" şeklinde zikredilen Hz. Yûsuf'tur. O, âlemi nura gark eden güneş suretli öyle bir güzeldir ki her kim bir bahçede onu görecektir, artık Cennet bağına talep etmez.

Sûreti âftâb-ı âlem-i nûr
Nâz-perver ü hüsn-i bâg-ı sürûr b.151

Boyu, alını, zülfü, kaşu, ağız ve dişleri çeşitli tasvirlerle övüldükten sonra konu çene çukuruna gelir. Şair "Çâh oldur ki çâh-ı Yûsuf ola" diyerek işte bu çâhı/çene çukurunu görünce birden düşüverdiğini ifade eder.

Sine deffâf oldı cân rakkâs
Dilde dildârla itdi sohbet-i hâs b.173

Böylelikle Züleyhâ rüyasında gördüğü güzele âşık olur. Mesnevinin bu kısmından sonra "**Sıfat-ı Rûz u Züleyhâ'nın Müşâhede-i Evvel Harâretde Zârî ve Sûzî Olduğudur**" başlığıyla Züleyhâ'nın ilk görüşte âşık oluşu ve düştüğü aşk ateşi tasvir edilir. Şair ayrıca burada tam da konuyla doğrudan bağlantılı "aşk" redifli beş beyitlik bir gazel söyler. Gazel, Züleyhâ'nın içinde bulunduğu hâli anlatır. Sonraki beyitlerde de Züleyhâ'nın aşk hâli oldukça etkili şekilde uzun uzun tasvir edilir:

Bir gülidüm açılmadan handân
Serv-âzâddum çemende revân b.222

Ne ayaguma hâr değmiş idi
Ne tenüme gubâr değmiş idi b.223

Beni bir la'lile şikâr itdün
Çün hayâlünü âşikâr itdün b.224

Sinemi mihrün itdi sad-pâre
Döşegüm hâr u yasdugum hâre b.225

...

Geçdi bu hâletile bir nice dem
Gice zârîde günden hurrem b.235

Mesnevide hikâye çoğunlukla üçüncü tekil şahıs ağzından anlatılır, ancak bazen de hikâyede yer alan karakterler konuşur. Yukarıdaki beyitler buna örnektir. Züleyhâ, ben kendi hâlinde mutlu mesut birisi idim, hayalini gösterdin ve beni âşık ettin, diyor. Şair sonra sözü tekrar alıyor ve Züleyhâ'nın rüyayı gördüğü gece sabaha kadar yâr hayaliyle sohbet ettiğini ve devam eden günlerde de zamanının bu hâl üzere geçtiğini ifade ediyor.

Mesnevinin tam bu bölümü önemli bir aşamaya kapı aralar. Züleyhâ'da aşk ahvâli görülmeye başlar ve bu etrafındaki kişiler tarafından da fark edilir. **“Müşâhede-i Hâl-i Züleyhâ'dan Rişte-i Tefekkür-i Hüdemâya Tahayyür-i İn'ikâd İrdügi ve Beyân-ı İstifsâr-ı Dâye-i Hâs Ol Ukdeye Küşâd Virdügidür”** başlığıyla 235. beyitten itibaren Züleyhâ'da meydana gelen ahvâlin çevresinde oluşturduğu hayrete ve derdine derman bulmak için girişilen çabalara değinilir.

Aşk eser eyledi Züleyhâya
Akl mülkünü virdi yağmaya b.239

Ayun on dördü bigi oldı hilâl
Gitdi hüsn ü cemâl kaldı hayâl b.240

Yûsuf'u rüyasında görerek âşık olan Züleyhâ'nın aşk derdi günden güne ziyadeleşir. Çünkü aşk, cihanı aydınlatan güneş gibidir; bu yüzden niceye dek mağripte saklı kalabilir ki! Aşk derdi gizli kalamayacağından âşıklık alametleri ortaya çıkmaya başlar.

Sûret-i nakş oldı sikke-i yâr
Oldı simâsı Yûsufî-dinâr b.242

Züleyhâ'daki değişim ve dönüşümler etrafındakilerce farklı yorumlara sebep olur; kimileri onu elde etmek için birilerinin sihir veya büyü yapmış olabileceğini, kimileri bir hastalığa yakalanmış olabileceğini söyler. Kimileri

ise, aşağıdaki beyitte görüldüğü gibi, bu alametlerin ancak aşktan kaynaklanabileceğini ifade eder.

Didi ba'zı bu aşk eserleridir
Bu hikâyet anun haberleridir b.251

Dayeleri Züleyhâ'nın derdine derman olmaya gayret ederler. Şair burada dayeler ile Züleyhâ'nın karşılıklı konuşmalarına yer verir. Daye, imkansız talep etme, eğer böyle yaparsan bu senin mahv olmana neden olur, diye seslenirken Züleyhâ, aşk nedeniyle ihtiyârını kaybettiğini, elinden bir şey gelmediğini söyler. Sevgilinin varlığı zihninde, mermere hakk edilmiş nakış gibi yer etmiştir ve bu yüzden hiçbir daye Züleyhâ'nın derdine çare bulamaz.

Didi dâye muhâl itme taleb
Ki olur ol taleb zevâle sebep b.307

Didi yandum ki kâr elümde değil
Gitdi sabr ihtiyâr elümde değil b.308

Züleyhâ'nın aşk hastalığına hiç kimse deva bulamayınca ahvalini babası Taymus'a haber verirler. Taymus'un başka evladı yoktur. Züleyhâ onun tek mutluluk kaynağıdır. Kızının vaziyetini öğrenince derdine derman olmaya çabalar.

Bu aşamada mesnevîde Taymus ile Züleyhâ arasındaki diyaloglara yer verilir. Züleyhâ hâlini babasına anlatır, Taymus çok üzülür ve bunun çaresiz bir dert olduğunu hemen anlar.

Buna çün çâre eylemez tedbîr
Görelim niçe gösterir takdîr b.335

Züleyhâ, Yûsuf'u rüyasında ikinci kez görür ve bu defa Leyla ile Mecnun hikâyesindeki gibi aşk derdiyle mecnûna dönüşür. Şair bu bölümü "**Züleyhâ Yûsufu Nevbet-i Sâîde Hâbda Gördüğü Serây-ı Vücûduna Âfet-i Cünûn İrdügidür**" başlığı altında 336. beyitten itibaren anlatmaya başlar. Artık Züleyhâ'da tam bir cünûn hâli hakimdir. Hiçbir şey derdine derman olmaz. Felekten, cevri okuna kendisini nişâne yaptığını ve kahırla belini büktüğünü söyleyerek şikâyetlenir.

Artık aşk Züleyhâ'yı tamamen ele geçirmiştir. Onda olup biten kamilen aşkın hâlleridir. Çünkü aşk silsilesi ile ayağı bağlanan için küy-ı cünûndan başka gidecek yer kalmamış demektir. Tıpkı Leyla ile Mecnun mesnevisinde cünûn hâlindeki Mecnûn'un ayağına zincir vurulması gibi Züleyhâ'nın da ayağına zincir vururlar. Şair bu bölümü "**Sıfat-ı Rûz u Pây-ı Züleyhâya Töhmət-i Cünûnla Zencîr-i Zerrîn Urduklarıdır**" başlığı altında anlatır.

Sevgili, âşığın içinde bulunduğu hâle acımamış yarasının üzerine yeni yaralar açmıştır. Zaten hasta olan âşık yeniden hasta olmuştur.

Yâresi üzre yâre urdı çü yâr
Oldı bîmâr iken dahi bîmâr b.381

Züleyhâ bu ahvâl içerisinde, kendinden geçmiş bir dîvâne gibi gezinip dururken bir taraftan da nevâ perdesinden aşk nağmeleri okumaktadır. Bu aşamada Züleyhâ'nın ruh hâlini anlatan bir gazele yer verilir. Matla beyti şöyledir:

Sabrım libâsını yine sad-pâre eyledün
Tîr-i gamunla bağrımı pür-yâre eyledün

Bu arada Taymus kızının düştüğü hâlin farkındadır. Çareler arar ve fakat hiçbir deva bulamaz. Ancak bir taraftan da onunla konuşmaya çalışır. Çünkü Züleyhâ'nın cünûn hâli her an daha ileri bir boyuta taşınmaktadır. Bu kısımda baba ve kız arasındaki diyaloglara yer verilir. Taymus, kızından başındaki sevdâyı dağıtmasını, dîvâneliğine artık bir son vermesini talep eder. Züleyhâ ise bu vaziyet karşısındaki çaresizliğini anlatır. Babası, dîvânelerin ayağına zincir vurulduğunu böyle giderse kendisinin de ayağına zincir vurulup zindana kapatılacağını söyler. Bu söze karşılık Züleyhâ, o sevgilinin çene çukuru zindanına zaten düştüğü ve saçları zincirine bir esir gibi zaten bağlanıp kaldığı, cevabını verir.

Pederi didi olma dîvâne
Mübtelâ olma bend ü zindâne b.410

Didi duhter anun zenehdânı
Gönlümün çokdan oldı zindânı b.411

Pederi didi ko bu tedbîri
İderüm sana bend ü zencîri b.412

Didi duhter o zülf-i âlem-gîr
Beni zencîre çokdan itdi esîr b.413

Bu diyalogları müteakiben şair yine arada konuyla doğrudan bağlantılı, Züleyhâ'nın durumunu tasvir eden beş beyitlik bir gazele yer verir. Artık Züleyhâ'da aşk sevdâsı nedeniyle cünûn hâli tam olarak galip gelmiştir. Mesnevinin 443. beytinden itibaren “**Züleyhâ Hayâl-i Yûsufu Nevbet-i Sâlisde Hâbda Temâşâ İtdügidür Ve Nâm u Makâm u Ma'rifeti Anı Bend-i Cünûndan Rehâ İtdügidür**” başlığı altında Züleyhâ'nın Yûsuf'u düşünde üçüncü kez gördüğü ve sonrasındaki hâller anlatılır.

Züleyhâ bu kısımda, âkil bir insan gibi, içine düştüğü hâli görüp kendisine acır ve hiç kimse benim gibi perişan olmasın, bu aşk sevdâsı bende ortaya çıktığından beri benim gibi bir rezil kişi bu dünyaya gelmemiştir, çünkü bende aşk nişanı belirince her şeyimi kaybettim, aklım ve kararım kalmadı, beni gören her akıllı kişi konuşmak istemeyip kaçıyor, öyleki pederim bile hâlimi görüp utanır oldu (456-471. beyitler arasına bakılabilir), der. Bu arada cünûn hâlinin geçtiğini sansa da aslında cinneti hadden aşmış, tamamen kendini kaybetmiştir. Arada bir gülmekte, oynamakta, kendi kendisiyle konuşmakta ve feryâd ü figân etmektedir.

Cinnetin gitti sandı ol mecnun
Anlamadı ki hadden aşdı cünûn b.486

Mestlik alsa âdemin özünü
Ne humârın bilür ne kendözünü b.487

Geçdi bu hâletle bir nice dem
Dille dîde pür-nem ü pür-gam b.505

Kıtfir veya Aziz Kıtfir, mesnevide adı sık sık geçen önemli kahramanlardan birisidir. Dönemin Mısır'ında önemli otoriteye sahip, etkili ve yetkili bir isimdir. Hikâyede zaman zaman melik, şah veya sultan kelimeleriyle de zikredilir. Birçok Yûsuf u Züleyhâ mesnevisinde Kıtfir ve Züleyhâ arasındaki olaylar detaylı ve farklı anlatımlarla ele alınsa da (Türkdoğan, 2011) bu mesnevide Kıtfir ile Züleyhâ arasındaki evlilik ve cereyan eden olaylar çok detaylı şekilde geçmez. Sadece “**Yedi İklim Şahları Züleyhâyı İsteyü Mağribe İrsâl İtdügidür**” başlığı ve “**Züleyhânın Vefât-ı Kıtfirden Sonra Macerası ve**

Anun Belası Beyandur" başlığı altında Züleyhâ'nın istenilmesi ve Kıtîr'in vefatı sonrası olanlar anlatılır. Kıtîr'in ölümüne Züleyhâ oldukça üzölmüştür. Artık ne Aziz'in yokluğuyla hâtırî âbâd ne de Yûsuf'un yokluğuyla gönölü şâddır. Burada 525. beyitten sonra yine Züleyhâ'yı anlatan konuyla doğrudan ilgili bir gazele yer verilir.

Züleyhâ'nın günleri bu şekilde âh ü feryâd ederek, Nil nehri gibi kanlı göz yaşî dökerek geçip gider. Yıllar geçer ve artık ondaki güzellik binası zîr ü zeber, yani alt üst olur. Servi gibi olan endamlî boyu söğüt yaprağına döner, güçten düşer. Nice yıl böyle geçip gider.

Züleyhâ'nın içinde bulunduğu hâl mesnevinin bu kısmında neyle özdeşleştirilir. Şair, "**Züleyhâ Hevâ-yî Yûsufda Nâydan Tekyegâh Bünyâd İtdügi ve Yûsufun Atı Ayağı Tepürdüsün Gâh Gâh İstima' İtmekile Gamgîn Dilin Şad İtdügi**" başlığı altında, Züleyhâ'nın yârdan gelecek haberleri bilmek için neyden bir tekyegâh/tekke yaptırdığını söyler. Aslında burada ney gibi bağı delinen ve yâr diyarından gelen haberlerle inleyip duran Züleyhâ'nın bizatihi kendisidir. Züleyhâ'nın vücudu, şairin tabiriyle *hücre-i nây* olmuştur.

Perde-i neyde tâ nidâlar ide
Yâra ol perdeden nidâlar ide b.579

Kûy-ı dilberden irse bâd-ı sabâ
Nây içinde bulurdî zevk ü safâ b.580

...

Naylar arasında çeng-misâl
İtdi feryâd ü nâle bir nice sâl b.615

Devam eden beyitlerde Züleyhâ'nın sevgiliye olan temennâsî artarak devam eder. "**Züleyhâ Râh-ı Cânâna Arz-ı Hâl İçün Figâna Gelüp İltifat Olunmaduğı Sebebden İmana Gelüp Yetmedügidür**" başlığı altında Züleyhâ'nın cânâna seslenişlerine yer verilir. Artık bu içten söyleyişler tesir edecek ve sevgili, "Olmasa onda bu derd-i dâmen-gîr/Söz böyle ider miydi te'sîr" diyerek hâlini sormaya karar verecektir.

Böylelikle hikâye başka bir boyuta evrilir. Gelişmeler, "**Züleyhâ Halvethâne-i Yûsufa Azm-i Zafer Bulup Anun Duâsî Berekatına Basarı Nûr u Fer Bulup Tarâvet-i Şebâbile Cemâl-i Tâze vü Ter Olduğudur**" başlığı altında sıralanır.

Züleyhâ artık, uğruna âh u vâhlar ettiği, gamlı gözyaşları döktüğü, tüm varlığını fenaya verdiği Yûsuf'a kavuşma imkânı bulmuştur. Destur verilir ve Yûsuf'un huzuruna kabul edilir. Yûsuf, onun kendisine âşinâ olduğunu fark edince, kim olduğunu sorar. Züleyhâ da ağlayarak, ben tüm varlığını ve canını senin bahan için veren o arsız, kararsız ve müptela kişiyim, der. Gençliğimi senin yoluna verdim, ama sen beni hiçbir zaman yâd ve gönlümü şâd etmedin, der. Yûsuf, bu defa tüm olan biteni anlar ve ağlayarak tekraren Züleyhâ'nın hâlini sorar. Yusuf ile Züleyhâ'nın burada karşılıklı konuşmalarına yer verilir.

Didi kanı şebâb u şevk-i cemâl
Didi gitdi niteki zevk-i visâl b.692

Didi kaddün ne eyledündür ham
Didi hicrün yükin çeker muhkem b.693

Bu konuşmaların sonunda Yûsuf, artık bu demde benden muradın nedir söylersen hâcetini yerine getireceğim, der. Züleyhâ, yeniden genç ve güzel olmak istediğini, onun cemâlini temâşâ etmek için gözlerine yeniden fer gelmesini istediğini söyler. Bu talep üzerine Yûsuf, dua eder. Duası kabul olur. Züleyhâ yeniden 18 yaşındaki bir kız gibi gençleşir ve güzelleşir. Yanakları gül bahçesine döner. Hak onun ölü cismini diriltir. Yûsuf son olarak başka bir muradı olup olmadığını sorunca Züleyhâ,

Didi kalmadı bundan özge murâd
Kılasın vaslun ile gönlüm şâd b.718

şeklinde cevap verir. Yûsuf bu talebi işitir ve bir müddet durduktan sonra, cân gözünü gayb âlemine tutar ve oradan Hazreti Rahman'dan, Züleyhâ ile akd-i nikâh eylemesi gerektiği haberini alır.

Artık mesnevinin sonlarına doğru **“Mâh-ı Ken'an Bi-Emr-i Yezdân Mihr-i Mağribe Nikâh ve Ni'met-i Vaslın Mübah İtdügidür”** başlığı altında Yûsuf'un Hakkın emriyle Züleyhâ ile nikah akdetmesi anlatılır. Şâhâne bir düğün yapılır. Tüm halk ve Mısır'ın ileri gelenleri davet edilir. Züleyhâ tüm olup bitenler karşısında kendinden geçer ve sanki sevincinden bir hayal âleminde olduğu zannına kapılır.

Züleyhâ bu makama erişinceye kadar aşkın pek çok sıkıntısını çekmiştir. Başından türlü sıkıntılar gelip geçmiş, ama sıdkını, aşkını ve istikametini

korumuştur. Yaşadıklarına rağmen tüm vaktini aşkla geçirmiş, âleme gözlerini aşkla açmış, özünü aşkla ve aşkta bulmuştur. Aşk nedeniyle babasını bile terk ederek Mısır'a sefer etmiştir. Bütün malını ve güzelliğini aşk yolunda tüketmiş, ancak tüm bunların sonunda aşk ona sürûr vermiştir. Aşkın kerametiyle yeniden gençleşip Aziz'in vuslatına izzetle ulaşmıştır.

Aşkla bitti, aşkla yetti; aşkla geldi, aşkla gitti. Yûsuf'u dahi aşkıyla ısıttı. Artık sürekli onunla beraberdi. Daima rû-be-rû ve leb-ber-leb onunla işrette ve mutlulukta idi. Şair bu kısımlara **“Yûsufa Muhabbet-i Züleyhâ İstilâ İtdügidür ve Anıñün İbadethâne Yaptırdugıdır”** başlığı altında devam eder. Züleyhâ vuslat makamına ermiştir. Ancak mesnevinin bu kısmında onda manevi bir değişim veya dönüşüm meydana gelir. Şair bu hâli şu beyitlerle dile getirir:

Geçdi aşk-ı mecâzî kantarası
Açdı yâr-ı hakîki manzarası b.806

Kalmayup dilde Yûsuf eşvâkı
Toldı şems-i hakikat işrâkı b.807

İçdi çün şerbet-i hakikatden
Geçdi cümle mecâzî lezzetden b.808

Açıkça anlaşılacağı üzere, aslında Züleyhâ'nın yapıp ettiği aşk yolunda bir *seyr ü sülûktür*. Yûsuf onun için artık, bir *aşk-ı mecâzî* hükmünde kalmıştır. Asıl maksat varlık köprüsünden geçerek *yâr-i hakikîye* ulaşmaktır. Bu nedenle, Yûsuf'a karşı bir heves ve arzusu kalmamıştır, çünkü onun gönlüne *şems-i hakikat* işrâk etmiştir. Aşk potasında tüm varlığı erimiş ve artık menziline erişerek sülûkunu tamamlamıştır.

Mesnevinin bu son bölümünde yani Züleyhâ'nın tam bir vuslat hâli yaşadığı, ikilik nişanının görülmediği safhada ilginç bir hadise meydana gelir. Kur'an'daki Hz. Yûsuf kıssasında ve Türk edebiyatında yazılmış Yûsuf u Züleyhâ mesnevilerinde Hz. Yûsuf'un gömleğinin arkadan yırtılması hadisesi meşhurdur. Hikâyeye göre Hz. Yûsuf'un güzelliğine meftun olan Züleyhâ, ondan istifade etmek ister, Hz. Yûsuf ise Allah'a sığınarak bu duruma karşı koyar ve uzaklaşmaya çabalar. Züleyhâ, Hz. Yûsuf'un arkasından onu tutmaya çalışır ve Hz. Yûsuf'un gömleği arkadan yırtılır. Gömleğin arkadan

yırılması, Hz. Yûsuf'un masum olduğuna delalet edecektir. Mesnevinin son bölümünde Hz. Yûsuf ve Züleyhâ arasında geçen bu olaya gönderme yapılır ve fakat bu defa gömleği arkadan yırtılan Züleyhâ'dır. Şairin dile getirdiği hikmete göre ise bu durum, aşkın aradaki ikiliği ortadan kaldırmış olmasından ve dahi âşıkı ma'şûka hem-hâl etmesinden dolayıdır. Şair bunu aşağıdaki beyitlerde geçtiği gibi anlatır:

Tutdı Yûsuf çü damenin çâlâk
Gönlegin ard etekden eyler çâk b.813

Döndi yüz nazile o serv-i revân
Didi cürmüm cezâsıdır bu hemân b.814

Merd-i ibret-şinâs u hikmet-revân
Hûş dimişdür *kemâ-tudînu-tudân* b.815

Aşk ikilik hicâbın eyledi hark
Ne tefâvüt kodı arada ne fark b.816

Hâlet-i aşk çünki buldı kemâl
İtdi ma'şûkı âşîka hem-hâl b.817

Çün Züleyhâyı zinde eyledi aşk
Yani Mevlâya bende eyledi aşk b.818

Yûsuf anda görüp ubûdiyet
Hizmet-i Hazreti Rubûbiyyet b.819

Hz. Yûsuf, Züleyhâ'da aşk hâletinin tamama eriştiğini ve onun Mevlâya tam teslim olduğunu görünce onun için bir ibadetgâh yaptırmaya karar verir. Orada ömrünü taat ve ibadetle geçirmesini ister. Artık mesnevinin son bölümünde “**Yûsufun Azm-i Vefâtıdır**” başlığıyla bir sonbahar tasviri yapılır. Bâd-ı hazân tüm bahçeyi sararıp soldurmuştur. Hazan bütün ağaçları üryân eylemiş, her şey târ ü mâr olmuştur. Nice yaprak hâk olup, sünbüller darmadağınık hâle gelmiştir. Nice gül yüzler mahvolmuş, bülbüller dertle dolmuştur. Derken Yûsuf'a da ölüm gelip çatmıştır. Yûsuf bunu hissedince kendi yerine âdil bir Aziz bulmuş ve ona nasihatlerde bulunduktan sonra canını rûh-ı kudse teslim eylemiştir.

Tanrı rahmet eyleye ol can için
Fatiha ihsan ide yazan için b.917

Mesnevi, Hz. Yûsuf'a rahmet ve bu hikâyeyi kaleme alan kişiye de Fatiha talebi içeren yukarıdaki beyitle son bulur.

SONUÇ

Petersburg Devlet Üniversitesi Şarkiyat Fakültesi Kütüphanesi'ndeki bir şiir mecmuasında tespit ettiğimiz 917 beyitlik mesnevinin içeriği ile ilgili detayları yukarıda sıraladık. Eser, Türk edebiyatında ilk Hamse sahibi şair unvanına sahip Hamdullah Hamdî'ye ait Yûsuf u Züleyhâ'nın bir kopyasıdır. Ancak müstensih eserden bazı bölümleri seçerek kopya etmiştir. Bu kısımlar ise sadece Züleyhâ'nın anlatıldığı bölümlerdir.

Mesnevide Züleyhâ, ana kahraman durumundadır. Aslında özellikle bu yönüyle Türk edebiyatındaki diğer Yûsuf u Züleyhâ'lara göre bazı farklılıklar gösterdiği söylenece yanlıştır olmaz. Nitekim bazı kaynaklarda Hamdî'nin eserinde daha çok Züleyhâ'nın anlatıldığı ya da başkahramanın Züleyhâ olduğu şeklinde kayıtlar yer alır (Koncu, 2007). Hüseyin Ayan, Hamdî'nin Yûsuf u Züleyhâ'sındaki gazeller üzerine kaleme aldığı makalesinde mesnevide toplam 15 gazel olduğunu ve bunların 9'unun hikâyenin başkahramanı Züleyhâ ağzından söylenmiş olduğunu vurgular. Geriye kalanlardan 3'ü Hz. Yakup ağzından, 1'i Yûsuf'un güzelliği karşısında şaşkına dönen Mısırlılar, 1'i Yûsuf'u satmak gafletinde bulunan Kervanbaşı ve 1'i de Yûsuf'u Züleyhâ kadar seven ve takdir eden Baziga binti Tâbûr tarafından söylenmiş gazellerdir (Ayan, 1972).

Petersburg nüshasındaki tercihler, Züleyhâ'nın Hamdî'nin eserinde başkahraman olduğu veya daha çok öne çıkarıldığı fikrini doğrular niteliktedir. Zira seçilen tüm bölümlerde Züleyhâ anlatılır. Nüshada dört gazel vardır ve tamamı Züleyhâ dilinden söylenmiştir.

Duhûl-i Kısâ-i Züleyhâ bölümüyle başlatılan nüshanın ikinci başlığı Dâstân-ı Kısâ-i Züleyhâ'dır ve devam eden seçilmiş bölümlerin tamamı da doğrudan Züleyhâ ile ilgili bölümlerdir. Nüshanın son bölümü aşkın Züleyhâ'yı zinde eylediği ve Hz. Yûsuf'un vefatının beyan edildiği bölümdür.

İncelediğimiz diğer Yusuf u Züleyha metinlerinde tesadüf etmediğimiz, Yûsuf'un nikahına aldığı Züleyhâ ile yakınlaşma isteği karşısında Züleyhâ'nın kaçınma göstermesi ve gömleğinin arkadan yırtılması hadisesi oldukça ilginçtir. Şair bu sıra dışı durumu "Kemâ-tudînu-tudân" (Nasıl davranırsanız öyle muamele görürsünüz) hadisine gönderme yaparak izah eder.

Eserde baştan sona Züleyhâ'nın seyr ü sülûku, Leyla ile Mecnûn mesnevisindeki gibi aşk-ı mecaziden aşk-ı hakikiye giden bir kurgu vardır. Hikâyenin son aşamasında Züleyhâ, aşkın kemal noktasına eriştiğinden Yûsuf'u önceden olduğu gibi arzulamayacak, bu defa Yûsuf Züleyhâ'yı isteyecektir. Şair bu durumu, âşıkların bir birleriyle hem-hâl olmaları, yani aynı hâli yaşamaları gerektiği ve Züleyhâ ile Hz.Yûsuf'un başına bu yüzden bunların geldiği, şeklinde izah edecektir.

Züleyhâ ile ilgili bu tercihler tabii ki cinsel ayrımcılık bağlamındaki tercihler değildir. Burada, yani şairin Züleyhâ ile ilgili sıradışı tasvirlerindeki temel gâye hikâyede Züleyhâ karakterinin tamamıyla âşık tipine karşılık gelmesindedir. Nitekim hikâyenin birçok yerinde Züleyhâ ile Mecnûn mukayese edilir.

Netice itibariyle Hamdî'nin bu eseri emsallerine göre daha çok rağbet görmüş ve sonraki birçok esere ilham kaynağı olmuştur. Yurt içinde ve yurt dışında birçok nüshasının bulunması zaten bu beğenin açık bir göstergesidir.

KAYNAKÇA

- AYAN, Hüseyin (1972). "Hamdullah Hamdî'nin Yûsuf u Züleyhâ Mesnevisindeki Gazeller", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, S.5, s.31-49.
- DAŞDEMİR, Özkan (2012). *Halk Hikâyesi Olarak Yûsuf ile Züleyhâ*, İstanbul: Fenomen Yayınları.
- DOĞAN, Ahmet (2014). *Bağdatlı Zihni/Yûsuf u Züleyhâ*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- KONCU, Hanife (2013). "Yûsuf u Züleyhâ", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.44, s.38-40.
- KONCU, Hanife (2007). "Yûsuf u Züleyhâ Bibliyografyası", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.5, S.10, s.617-630.

- LEVEND, Âgâh (2016). "Hamdî'nin Yusuf u Züleyhâ'sı", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi, s.125-169.
- ÖZTÜRK, Zehra (2005). "On Beşinci Yüzyıl Şairlerinden Akşemseddinzade Hamdullah Hamdî'nin Yusuf u Zeliha Mesnevisinde İşlenen Değerler", *Değerler Eğitimi Dergisi*, C.3, S.10, 41-42.
- TAŞ, İbrahim (2017). *Şeyyad Hamza/Yûsuf ile Zeliha*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- TÜRKDOĞAN, Melike Gökcan (2011). *Klasik Türk Edebiyatında Yûsuf u Züleyhâ Mesnevileri Üzerine Mukayeseli Bir Çalışma*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- ÜSTÜN, Mehmet Cihat (2014). *Hamdullah Hamdî'nin Yûsuf u Zelihâ Mesnevisi (Gramer-Metin-Dizin)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.